

МИРКО ГРЧИЋ
РАЈКО ГЊАТО *

О НАЦИОНАЛНОМ РАДУ МИХАЈЛА ПУПИНА

Апстракт: Михајло Идворски Пупин (Michael I. Pupin) је био професор Колумбија универзитета; члан и председник Академије наука Њујорка; један од угледних чланова Националне академије наука САД; члан и председник многих стручних и научних установа и удружења у САД; члан Државног савета за научна истраживања при Председнику САД у време Првог светског рата. За политичку географију и геополитику је значајна његова активност у Паризу за време Мировне конференције по завршетку Првог светског рата 1919. године и његов велики допринос успостављању граница тадашње краљевине СХС, касније Југославије, што је омогућило Словенцима, Хрватима и Србима да максимално уоквири своје националне границе. Пупин је за себе тада истицао да је он југословенски патриота и амерички грађанин. У овом раду је приказана улога М. Пупина у борби за националне интересе и југословенске границе после Првог светског рата.

Кључне речи: Михајло Пупин, Париска конференција, Југославија, Срби, границе.

Abstract: Michael I. Pupin was a professor at the University of Columbia, member and the president of Academy of Science in New York; one of the esteemed members of USA National Academy of Science; member and president of many experts and scientific institutions and societies in the USA; member of State Council for Scientific Research by president of the USA during the World War I. Of the great importance for political geography and geopolitics was his activity in Paris during the Peace Conference after the World War I in 1919, also as his great contribution to establishment of state borders of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians (later Yugoslavia), which helped those nations to establish their national borders at maximum level. Pupin claimed that he was Yugoslav patriot and American citizen. Role of M. Pupin in battle for national interests and Yugoslav borders after the World War I is shown in this article.

Key words: Michael Pupin, Conference in Paris, Yugoslavia, Serbs, borders

Увод

Краљевина СХС је настала не само вољом, не само напорима, и не жртвама српског народа, него одлуком великих сила, и то пре свега утицајем једног човека. Ни “борба за ослобођење и уједињење”, ни огромни напори, ни крваве жртве нашег народа не би могли да створе државу Јужних Словена у оном облику у којем је створена, чак да су били и десетоструко већи, без воље једног човека – америчког председника Вилсона, добитника Нобелове награде за мир. У “*Говору на свечаном скупу Академије наука 6. Марта 1924.*” (Српски књижевни гласник, 16. марта 1924), Јован Цвијић је део о Вилсону испунио успоменама, личним утисцима и оценама заснованим из “аутопсије” тј. анализе. То што Цвијић о њему говори с пијететом јасно

* Др Мирко Грчић, редовни професор, Географски факултет, Београд, Студентски трг 3/3.
Др Рајко Гњато, редовни професор, МПФ, Бања Лука, Миће Стојановића 2.

казује о пресудној улози Вилсонових идеја и политике делегације САД у решавању спорних питања Краљевине СХС.

Срби а с њима и остали Јужни Словени, задобили су наклоност америчке делегације и њеног председника, захваљујући не мученичкој историји, ни величини српске “културе”, не неким нашим квалитетима и особинама, него Вилсоновим принципима у “14 тачака” и утицају српске (и јужнословенске) имиграције у Америци. У организовању српске имиграције и лобирању за српску идеју, огромне заслуге имао је велики научник Михајло Пупин. Ипак, он за те своје заслуге није добио адекватно признање у домовини. То није чудно, ако се зна да признање и захвалност нису својствени не само нашем народу, него ни једном народу са ових простора. Циљ овога рада је да макар мало расветли Пупинову улогу у тим историјским и судбоносним одлукама. То је уједно сјајан пример сарадње српске дипломатије и интелигенције у земљи и емиграцији. Да је таква сарадња потрајала, боље бисмо разумели правила и постулате који важе на светској политичкој сцени, и другим средствима би бранили тековине из Версаја у Лондону, Дејтону, Рамбујеу, Паризу и другде.

Улога Михаила Пупина у организовању српске имигрантске заједнице у САД до Првог св. рата

Пупин се посебно активирао у друштвеном животу у српском исељеништву у време анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске 1908. године. Под његовим председништвом био је организован Средишни одбор. Према подацима Хаџи-Павловића Пупин је од 1908. био и председник Словенског усељеничког друштва, које је имало свој дом у 23. Улици у Њујорку, у којем је осим Срба било и Руса, Чеха, Словака, Хрвата, Словенаца и Литванаца (касније су се Руси и Пољаци издвојили). Михајло Пупин био је међу оснивачима Северноамеричке грађанске лиге за имигранте. Под његовим председништвом основано је 1907. године Словенско усељеничко друштво, чији је задатак био дочекивање усељеника словенског порекла. Да би удружење могло боље радити добило је и свој Словенски усељенички дом, који је 1909. године стављен на расположење свим словенским усељеницима. Такође, Михајло Пупин је изабран, као угледни исељеник, на чело Одбора за одељење досељеника из Угарске, Србије и Црне Горе, које је помагало лечење сиромашних исељеника све до Првог светског рата.

Пошто је српско исељеништво у САД почетком XX века имало неколико хуманитарних организација, појавиле су се иницијативе за њихово уједињење у једну организацију. У то време су постојале четири главне српске исељеничке организације у САД: Српски православни савез “Србобран” у Питсбургу, Први српски добротворни савез у Чикагу, Први српско-црногорски савез у Бруту и Српски народни фронт у Сан Франциску. Прва иницијатива потекла је од управе Првог српско-црногорског савеза, на основу које су се 1908. године састали делегати прва три савеза у Чикагу. Друга иницијатива за уједињење потекла је од Савеза “Србобран” 1909. године. Проф. Пупин замољен је од стране овог Савеза у лето 1909. године да сазове свесрпски сабор у Кливленду, што је он и учинио 14. септембра исте године. У раду свесрпског сабора учествовали су делегати и управа савеза “Србобран”, изасланици првог братског добротворног савеза из Чикага, изасланици Српског потпорног фонда из Сан Франциска, изасланици других друштава изван Савеза, црквених општина, клубова итд. Збору је председавао проф. Михајло Пупин (Извештај, 1920). Овај сабор требало је да допринесе формирању српске етничке заједнице у САД путем уједињења хуманитарних организација и чвршћег повезивања српских територијалних заједница у САД. “На седницама било је претресано о разним народним питањима, о начину

просвећивања, о начину упућивања народа на умерен начин живота, рада и родољубља, о уређењу српских цркава, школа, клубова итд.” (Извештај, 1920).

Након свесрпског сабора, на конвенцији Савеза “Србобран” у Кливленду 1909. године, учествовале су све четири организацијем, као и представници појединих школа, цркава и клубова. Прихваћен је предлог поднесен од стране М. Пупина, о уједињењу постојећих српских добротворних организација у Савез сједињених Срба “Слога” (назив према иницијалима на српком грбу). “Ту се замоли проф. Михајло И. Пупин да се прими председништва у име свију Срба у Америци и да нови савез води путем правим ка успеху, а он ће то умети, јер је својим радом у Америци имао успеха.” Затим је одржао “сјајан говор о јединству народа и његовим потребама” – поздрављен бурним поклицима. Основан је и лист “Американски србобран” као службено гласило. Међутим, већ исте 1909. године због неслагања дела друштва из бившег савеза “Србобрана” са Савезом сједињених Срба “Слога” поново је покренут рад Српског православног савеза “Србобран”. Просторије “Слоге” биле су у дому Словенског усељеничког друштва, а 1911. године у згради коју је поклонила Пупинова пријатељица Хелен Харли Џенкинс, отворен је Српски дом, непосредно уз зграду Словенског дома, опремљен малом штампаријом. У Српском дому било је и прво седиште Генералног конзулата Краљевине Србије.

Потом је дошло до повезивања српских установа из Загреба, Сарајева и Црне Горе са Србима у Америци, опет посредством М. Пупина. Тај врло организован и свестран систематски рад Пупина није остао незапажен у Србији, “а можда је био и обострано усклађиван” (Јончић К, 1985). Тадашњи министар спољних послова Србије М. Ј. Миловановић, предложио је 1910. г. свог пријатеља из студентских дана М. Пупина за почасног конзула Србије у Америци. Пупин се овом предлогу успротивио, сматрајући да на ту дужност треба поставити неког банкара или адвоката, а не професора. Међутим, кад је стигао указ о пострављењу у пролеће 1911. године, са потписом краља Петра, Пупин је прихватио наименовање, уз образложење – да његов потпис не може да одбије, јер поштује његова дела и диви се његовом демократском држању. Из тог периода потиче, изгледа, и прво повезивање Пупина са Црвеним крстом Србије и посредовање у његовом повезивању са Црвеним крстом САД (Хаџи-Павловић П., 1935).

У време Балканских ратова Пупин предузима мере да се у Савезу издаје дневни лист “Српски дневник” (који је достигао тираж од 4000 примерака), који ће обавештавати исељеништво о збивањима, и да се бесплатно доставља свим насеобинама, а да се Савез ангажује у сакупљању помоћи и упућивању добровољаца (Хаџи-Павловић, 1935, 169/2). Пупин се посебно много ангажовао на сакупљању и упућивању добровољаца. Он је сваког дана од 9 до 11 часова, примао у Српском дому америчке новинаре, и преузимао улогу портпарола ставова Србије. Поподне је диктирао своје чланке за исељеничке или америчке новине, а увече држао предавања и говори по отменим клубовима, црквама и школама (Хаџи-Павловић П., 1935). Пупин је, према Хаџи-Павловићу, био главни говорник 1912. и 1913. и на свесловенском протестном збору у Карнеги Холу, пред десет хиљада људи. председавао је један од угледних професора Колумбије, а присуствовали су чланови неких тада најугледнијих породица Америке (синови Т. Рузвелта, Рокфелери и др.) и припадници свих Словена - усељеника. Пупин је започео говор с узвиком: “У пакао с Аустријом!” – што је маса поздравила бурним аплаузима, стојећи. Америчка штампа је верно и видно забележила овај догађај. Посланик Аустро-Угарске Думпа је уложио протест због вређања његове државе (Хаџи-Павловић, 1935). Када је један новинар, пореклом Немац, упитао Пупина зашто се толико заузима за српску ствар, када је он из Мађарске – Пупин му је речито одговорио да је он Србин из Мађарске и “Ако Аустро-Угарска не да слободу Србима и осталим Словенима, ти ће се народи дићи

против управе Аустро-Угарске”. Сутрадан је новинар објавио велики и леп чланак у корист Србије и Црне горе у *Њујорк америкену*. Према П. Х. Павловићу – та делатност Пупина на упознавању и придобијању америчке јавности за ствар Србије и других балканских држава – “била је диновска”. Одавали су му признање не само наши исељеници, већ и Чеси, Словаци, Грци и Бугари. Непосредно после Балканских ратова Пупин је покренуо и акцију за репатријацију исељеника у новоослобођене крајеве.

У току Првог светског рата, Пупин је схватио пре и дубље него многи други, да се судбина Јужних Словена не решава само на бојним пољима на Балкану, па ни у Европи; да је неопходно проширити ту борбу и у Америку. У првом моменту званична Америка је заузела став да се држи неутралности. Међутим, Аустро-Угарска је већ одмах на почетку ангажовала огромну пропагандну и обавештајну делатност да докаже како је била испровоцирана за рат. Она је паралелно усмеравала активности према широј америчкој јавности и посебно према бројном исељеништву са свог подручја. Под утицајем те пропаганде америчка јавност је у првом моменту била већим делом на страни Аустро-Угарске, осуђујући сарајевски атентат као терористички акт. Пупин је био иницијатор и организатор огромне активности на правилном обавештавању о суштини проблема, и покретању најшире акције за помоћ Србији и Црној Гори. О тој својој активности мало је писао у својој аутобиографији, вероватно због намене књиге првенствено америчкој јавности, мада је та делатност представљала несумњиво његов велики допринос. Више су о томе писали други (Хаџи-Павловић П. 1935; Лозанић-Фротингхам, 1970; Џизмић I., 1974). Јелена Лозанић (кћерка научника и политичара Симе Лозанића) која је у мисији Црвеног крста помагала Пупину, записала је 1915. године: “Данас најугледнији људи Америке сматрају за особиту част ако се могу назвати Пупиновим пријатељима”. Према забелешкама Лозанићеве, усмеравана од Пупина и Централног одбора, она се сусретала “са неким члановима владе, са многим амбасадорима, адмиралима и генералима, као и са толико другог света са високим положајима... То је био вихор од трке, вртоглавица од света позива” (Лозанић-Фротингхам J., 1970). Његову огромну и свестрану ангажованост описала је сажето и сликовито 1916. године: “Пупин је генијалан. Поред свог научног рада, предавања на универзитету, рада у Научном комитету у Вашингтону; поред свог патриотског рада у народној одбрани, у листу *Слобода* и рада међу југословенским живљем, поред своје активности у својству српског почасног конзула као и толиких других интереса које он има, он увек налази времена да мисли и ради на томе да се помогне његов јадни српски народ у земљи и у избеглиштву, народ који он воли толико дубоком љубављу – да се то тешко да описати речима” (Лозанић-Фротингхам J., 1970). Сва та делатност допринела је “да се најшира америчка јавност најпре обавести, а затим и заинтересује за праведну борбу народа Србије и Црне Горе, и да им потом пружи огромну моралну подршку и материјалну помоћ” (Јончић K., 1985).

Америчка влада се држала пасивно према југословенском питању све до краја 1916. године, због своје политике неутралности, а Вилсон је имао негативан став према политичким захтевима имигрантских група. Пупин је крајем 1916. у једном писму Југословенском одбору у Лондону писао: ”У конференцији са г. Теодором Рузвелтом, бившим председником САД, а садашњим вођом Републиканске партије, обећано ми је да ће г. Рузвелт, а с њиме и цела Републиканска партија изјавити преко штампе да је жеља америчког народа да се сви Југословени сједине у једну јединствену независну државу” (AJAZU, AJO, св. 97; Џизмић I., 1974). Заиста, 5. децембра 1917. године, приликом обележавања “Српског дана”, приредбе у Гранд централ Паласу у Њујорку, дошао је лично и бивши председник САД Теодор Рузвелт, обраћајући се присутнима: “Од свега срца желим да се Србија што пре ослободи и да се сви Јужни Словени уједине у једну велику државу” (Лозанић J.). У једном

телеграму који је упутио Српском одбору у Сан Франциску приликом прославе “Дан Косова” (Kosovo Day), Рузвелт је писао: “Примите моје најсрдачније добре жеље за Србију на годишњицу велике косовске битке. Јако желим видети велику Србију која ће обухватити све јужнословенске народе, и католике и православне, који желе оживети стару славу свог народа.” (Завод за миграције и народности, Архив ЈНО, кореспонденција Петра Младинеа). Потом су подршка и признање почели долазити како од најугледнијих личности САД тако и од најширих кругова Америке.

Пупин је осим мукотрпне делатности за афирмацију борбе Србије и Црне Горе и свих Јужних Словена, радио на упућивању санитетских мисија и прикупљању и слању материјалне помоћи. Заједно са угледним њујорчанином Тробицом и другим пријатељима, Пупин је основао Одбор за помоћ Србији (Serbian Relief Committee) који је сакупио прилоге у укупној вредности од 140 мил. долара. На седници Одбора (Пупин, Тробиц, Николај Велимировић, Велс) септембра 1915., основан је Фонд за збрињавање ратне сирочади. Преко Српске народне одбране 1916. је организовао слање пакета српским војницима на Солунском фронту. На предлог и уз финансијску потпору професора М. Пупина, Колумбија Универзитет је упутио студентску експедицију (24 американаца и 26 Срба) у Србију 1915. Купљено је 25 аутомобила са пуном опремом, са кухињом и шаторима. Експедиција је у америчким униформама отпутовала јуна 1915., и обавила врло користан посао у разним областима (Columbia Relief Expedition manuscript, 1; Булајић М., 1985).

Мало је познато да је Пупин био гарант разних српких војних мисија за куповину оружја, муниције, опреме и другог војног материјала ради опремања српске војске на Солунском фронту – америчким и другим трговцима zaloжио је целокупну своју имовину као гаранцију “да ће њихови рачуни бити исплаћени”, јер су се амерички пословни људи питали како да тргују са једном земљом која више не постоји и чија се влада налази на једном грчком острву” (Лозанић Ј., 1970). Кад је рат победоносно завршен он је 4. новембра 1919. приредио у Њујорку вечеру за 60 угледних званица. Ту је никла идеја за оснивање Удружења за збрињавање српске сирочади (Serbian Child Welfer Association). После тога Пупин је лично образовао свој фонд за школовање сиромашне српске деце у старој Србији и Македонији при Српској академији наука, у спомен својој мајци Олимпијади (Пупин, 1979).

Пупин је изгледа основао и "Американско-српску банку" у Београду, преко које је пословао са Југославијом (с том банком је пословао и Ј. Цвијић). Директор те банке, исељеник-повратник и дугогодишњи Пупинов сарадник Павле Хаци-Павловић, приказао је Пупина као великог патриоту и носталгичара, који је после рада у лабораторији или у библиотеци у свом стану у 72. улици у Њујорку “силазио у улице доњег источног града, на другој и првој ‘авенији’ да види шта раде Срби из Баната, Бачке, Срема и Србије; да чује у српској кафани и у српском друштву српску песму, да чује ‘старокрајског’ свирца, да види српско коло и да у њему и сам узме учешћа. Исто тако, силазио је он и у 42-гу улицу Једанаесте авеније, на западном крају града, где су српске радње и агенције, да види шта раде Срби из Херцеговине, Црне Горе, Боке и Далмације, да чује како се гуди уз гусле и да ужива у српским народним песмама које гуслар пева”. Он је редовно посећивао “светосавску беседу” – приредбу Српског певачког друштва “Гусле” у Њујорку, а долазио је често и на друге српске приредбе и концерте. “Код њега на имању радили су Срби из Херцеговине, Црне Горе, Баната итд. Он је с њима, лети, раме уз раме радио... Предвече, седао је на какав камен испред станова својих радника и с њима је разговарао. Некоји од радника знао је да пева, неко да гуди на гулама. Професор Пупин их је често слушао и препоручивао им је да песму гаје увек и да се диче гулама и народним песмама... Исто тако, у библиотеци у Норфолку Пупин је имао, поред осталих, дела Вука Караџића, Јована Јовановића Змаја, Његоша и многа друга. Свако вече, пре спавања,

читао је народне песме. На зидовима је имао слике Уроша Предића и Паје Јовановића” (Хаџи-Павловић П., 1935).

Пупин је био присталица идеје за ослобођење и уједињење свих поробљених делова српског народа у Аустроугарској и Турској империји. Теза о стварању Велике Србије била је присутна и у балканским ратовима, све до средине Првог светског рата, када јој је супротстављена теза о стварању Југославије. У то време, многи носиоци борбе за ослобођење и уједињење српског народа су се сукобљавали око те две концепције. Он је отворено опонирао Николају Велимировићу, који се залагао за унитаристичку државу, на тези да су Срби, Хрвати и Словенци један народ (Џизмић I., 1974.). Пупин је дошао у врло оштар сукоб с другим члановима Југословенског народног већа у вези с тумачењем појединих ставова Крфске декларације. У свом чланку *“Југославија или Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца”* 1917. године, настојао је да изнесе реалну ситуацију, вероватно боље упућен него други, на шта су биле спремне велике силе, па и Америка. У том чланку Пупин тврди да савезници неће решити југословенско питање стварањем једне сасвим нове југословенске државе, него проширењем краљевине Србије у Краљевину СХС, која ће бити федеративна монархија на челу са династијом Карађорђевића, и у којој ће сви делови југословенског народа бити равноправни.

Улога Пупина у решавању територијалних питања краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу 1919. године

На Мировној конференцији 1919. године у Версају, када се стварала Краљевина СХС, значајну реч имала су два велика српска научника – Михајло Пупин и Јован Цвијић. Цвијић је има већи утицај на српску делегацију, а Пупин на америчу. Пупина је Пашић позвао да из САД дође у Париз и помогне у раду, па је овај познати научник доиста и дошао 10. априла 1919., и остао седам недеља. Из којих разлога је делатност М. И. Пупина на Мировној конференцији могла имати тако велики значај? Пупин је био познати научник, проналазач који је, између осталог, дао значајан допринос америчкој авијацији и морнарици, професор Колумбија универзитета у Њујорку, вођа српске исељеничке заједнице у САД и као такав угледан и поштован међу члановим америчке делегације. Осим тога, "био је председник једне од три секције Врховног савета одбране САД у Првом светском рату" (Матић М., 1934). Значајно је било и то да је био лични познаник (по некима и школски друг) председника Вилсона и неких чланова делегације (Џонсона и других) који су имали главну реч код одређивања граница. Проф. Џонсон је био његов колега са универзитета Колумбија. У време кад је Пупин био председник Њујоршке академије наука Џонсон је био секретар Академије. Реј Бекер је оставио забелешку да је 18. априла ручао “с професором Пупином, српским генијем”, и да је од Пупина чуо југословенске захтеве о “јадранском питању” (Baker R. S., 1945). Истога дана Михаило Пупин је провео вече с Дагласом Џонсоном (Lederer I., 1963), коме је вероватно изложио исто.

Креирање политичке карте Европе на Мировној конференцији у Версају се њихало између етничког принципа разграничења, чији је протагониста била делегација САД на челу са председником Вилсоном, и стратегијских захтева европских великих сила. Вилсон је подржавао права малих народа једнако као и права великих, и пружао подршку тежњама да се створе националне државе на тлу Хабсбуршке монархије. Европске силе нису намеравале да се доследно придржавају етничког принципа. Закључиле су низ тајних уговора и споразума током рата, што је потврђивало њихову приврженост стратегијским циљевима. Вилсон је много држао до мишљења стручњака, како би створио такве односе међу народима и земљама који

ће обезбедити праведан мир наредним генерацијама. Међутим, тајна европска дипломатија, као и појаве до тада непознатих идеологија фашизма и большевизма а потом и национализма, убрзо су срушиле версајски систем у Европи.

Председник Вилсон је имао на располагању велики тим стручњака. Група информативних истраживања "Инквјери" (Inquiry), формирана је на захтев председника Вилсона 1917., с циљем припремања информација за предстојећу конференцију у Версају. Групу је сачињавало око 150 истраживача различитих специјалности. Географским истраживањима руководио је Исаије Боумен (I. Bowman) а картографским пословима Марк Џеферсон (M. Jefferson). Основни послови вођени су у области картографије; остварен је широк програм састављања разноврсних тематских карата Европе, укључујући и Балканско полуострво. Карте су садржале информације о геолошкој грађи и рељефу, о густини становништва и његовом етничком саставу, о пољопривреди, индустрији, саобаћају, насељима и многе друге податке, који су могли затребати учесницима конференције приликом разматрања спорних територија и граница. Сви преговори на Версајској конференцији праћени су демонстрирањем карата, тако да се говорило: "Једна карта вреди десет хиљада речи". Карте су постале интернационални језик конференције. Копије карта Европе ушле су у "Црну књигу" а карте колонија биле су у "Црвеној књизи" америчке делегације. И друге делегације су имале при руци своје карте и саветнике – географе" (Грчић М., 2000). По речима М. Јевтића у *Банатском гласнику*: "Задатак ових стручњака био је да проуче и најмању ситницу о којој ће бити речи на тој конференцији. Проучавани су не само историја, етнологија и географија појединих земаља између којих ће конференција повући границе, него и сваки спис, свака књига политичког карактера која се односи на та питања... Послови су били тако удешени да, на пример, председнику Вилсону није потребно да загледа у земљописну карту при решавању граница. Он је имао само да запита своје стручњаке о томе да ли је то природна национална граница, да упита другог стручњака свог како та граница стоји с обзиром на евентуалну одбрану од освајачке навале. Трећи стручњаци имали су да кажу како би тако и тако повучене границе утицале на велике објекте за сузбијање поплава и других непогода... Пупин се обратио свом старом пријатељу пуковнику Хаусу, да му помогне у овом послу, а овај му је одговорио: 'На што год ви наговорите наше стручњаке, ми ћемо пристати!' Тај дух вејао је на тој конференцији..." (Јевтић М., 1930). Уз помоћ експерата југословенске делегације на Мировној конференцији у Паризу, Пупин је прикупио објективне и убедљиве податке. У аутобиографији је забележио да је највише сарађивао са "Трумбићем, Јованом Цвијићем, Костом Стојановићем, Тринајстићем, Жоглером, Радовићем, владиком Зеремским, протом Михалцићем, Тресићем-Павичићем, Рибаржом и другим стручњацима при делегацији" (Пупин М., 1979).

У време доласка Михајла Пупина у Париз борба за утврђивање граница југословенске државе била је у изузетно тешкој ситуацији. Италија је на основу Лондонског пакта, који су у току рата потписале са њом Енглеска, Француска и Русија, захтевала да јој припадне значајан део територије Далмације, Истра и део Словеније. Румунија је захтевала Банат. Међумурје и Барања такође су били спорни. Сами Американци су сматрали да би југословенска граница према Мађарској требало да иде Дуж Дунава и Драве.

Пошто су га Американци и Вилсон веома ценили, Пупин је био личност преко које је југословенска делегација покушавала да посебно утиче на представнике САД. "Ангажован можда у свим граничним питањима, а посебно у онима према Италији и Аустрији, Михајло Пупин је одиграо извесну улогу и у одлучивању око граница према Мађарској. Та улога је била сигурно далеко од такве да би се смело рећи како су тек 'сарадњом Пупиновом спасени српски делови Баната и Барање, даље

Међумурје...’, али је његов утицај на Американце вероватно био такав да га треба узети у обзир” (Митровић А., 1975).

У меморандуму који је 19. априла предао председнику САД Вудроу Вилсону, Пупин се мудро ослонио на етнички принцип разграничења и права народа на самоопредељење, чији је заступник и идеолог на Париској конференцији био сам Вилсон. Неколико дана **после предаје Пупиновог меморандума**, 23. априла 1919. године, париски листови су објавили изјаву председника Вилсона да **САД не признају Лондонски пакт**. Пре објављивања ове изјаве председник Вилсон је замолио Пупина да му изнесе своје мишљење (Булајић М., 1985). У знак протеста, председник италијанске делегације Орландо истог дана напустио је Конференцију и отпутовао за Рим.

У складу са уговором између Савезника и Румуније, **западни Банат** је требало да припадне Румунији. О том Пупин каже: "...ту покрајину су тражили Румуни. Но они нису могли побити чињеницу да је становништво Баната српско... Председник Вилсон и г. Лансинг познавали су ме лично, па кад су од југословенских делегата дознали да сам ја родом Банаћанин, румунски разлози изгубили су много од своје убедљивости" (Пупин М., 1929). У знак признања за ове заслуге Михајло Пупин је 1921. године проглашен за почасног грађанина Великог Бечкерера.

Када су амерички стручњаци поверили Пупину да су Енглеска и Француска пристале на препуштање **Бледске котлине** Италији, да је сам председник Вилсон потписао дотични записник, Пупин је истакао стратешки аргумент против тога: “На тај начин Италији ће бити отворена врата да продре у Југославију кад јој се год прохте”. Кад је о овоме обавештен председник Вилсон, он је одмах опозвао свој потпис на записнику. Тако је Југославија добила и тај крај и Блед. Кад је за то чуо словеначки стручњак Рибарж, плакао је од среће (Јевтић М., 1932). Михајло Пупин је због тога 1921. године проглашен за почасног грађанина Бледа (Klemenčič M., Klemenčič V., 1985).

Кад је на дневни ред дошло питање **Корушке**, словеначки делегати изложили су Пупину захтев словеначке нације за уједињењем. Пупин је разговарао са председником Вилсоном и образлагао потребу и оправданост да цела Корушка припадне југословенској држави. Амерички стручњаци су предлагали да се Корушка подели у две зоне – јужна да се одмах уступи Југославији, а северна Аустрији. Пашић је био вољан да то прихвати. Међутим, словеначки делегати су захтевали плебисцит, и на том плебисциту цела Корушка је неочекивано припала Аустрији. Очигледно Словенци нису добро проценили опредељење својих сународника.

Одређену улогу одиграо је М. И. Пупин и у **прекомурском сектору** југословенско-мађарске границе. М. Славић, словеначки експерт за територијална питања је записао да се за прекомурске границе борио и “srbski gojak” Пупин, и да је “prišel v Pariz in govoril pri Amerikancih za naše meje” (Slavić M., 1935). Пупин је вероватно презентовао етнолошку карту коју је израдио др Славић на основу мађарског пописа становништва из 1890. године, где су последњи пут споменути Словенци, у почетку маја 1919. године свом колеги са Њујоршке академије и са Универзитета Колумбија Џонсону (Johnson), који је на основу ње израдио предлог граничне линије “која је и уважена као граница” (Klemenčič M., Klemenčič V., 1985).

Пупин је имао заслуге и по питању решавања спорних територија у **Барањи и Међумурју**, које су од стране Савезника већ биле додељене Мађарској, где је рационалним приступом решавању проблема поплава Дунава и Драве, као и померањем њеног корита на рачун “наших” територија успео уверити америчку делегацију у оправданост захтева. То је било довољно да амерички став буде пресудан око њиховог припајања новоствореној држави.

Пупин је од америчке делегације тражио да се читава Далмација и читава Истра уступе тадашњој Краљевини СХС. Амерички предлог је био да се Краљевини уступи читава Далмација, већина острва Јадранског мора, а да се Истра подели са Италијом. На предлог Пашића, Пупин је амерички став саопштио др Трумбићу, који га је глатко одбио. Након тога читава Истра ушла је у састав Италије.

Пупин је показивао посебно интересовање и наклоност према Македонији и македонском народу. Његови преци су вероватно били пореклом из Македоније, од охрида и Струге, на шта упућују имена његових родитеља, цинцарског порекла: Константин и Олимпијада. Организовао је 20. октобра 1912., само два дана након почетка Првог балканског рата, састанак Срба и Црногораца са циљем да се оснује Црвени крст који би прикупљао помоћ за Србију и Црну Гору, и први је дао прилог од 10.000 долара, што је у оно време била велика сума. Састанак је одржан под контролом полиције јер је претила опасност да ће турски емигранти упасти у салу и покушати атентат на Пупина. У свом говору Пупин је истакао да балкански рат није само рат против турске, него и европске дипломатије, нарочито великих сила, које нису спровеле у дело одлуке Берлинског конгреса од 1878. године, у вези са балканским државама. Између осталог је рекао: “Ово није за нас рат за територијалне експанзије. Ми не желимо да присвајамо територије других држава, него желимо да сачувамо и заштитимо оно што је наше и да вратимо македонским Србима земљу која с правом припада њима. Српски народ мора бити уједињен за тај свети циљ. То је борба балканских држава, не само против турске, него и против непрекидне подмукле европске дипломатије. Ово је (заључио је он) борба хришћана против муслимана, цивилизације против варваризма, правде против тираније, издаје и опресије. Због тога узмите оружје у руке, браћо Срби. На оружје, следбеници Христа. Ослободите вашу браћу у Македонији, сачувајте ваше жене од Турака, ваше кћери од опасности харема, вашу браћу Србе од покоља и пљачке” (*New York Times*, 21. X 1912, 1).

Пупин је сматрао Македонију “српском земљом” и увек употребљавао термин Стара Србија и Македонија. У спомен својој мајци основао је при Српској академији наука посебан фонд за сиромашну децу у Старој Србији и Македонији. Више пута је давао донације Битољу и Охриду за социјалне сврхе, а 1925. је дао средства за “Звоно ослобођења Македоније” тада највеће звоно на Балкану, тешко 2300 kg, које је постављено у цркви Св. Климент у Охриду, с надом да ће његови “звучи вековима подсећати будуће генерације на велики дан уједињења Срба и осталих Јужних Словена” (Српски народни илустровани календар, 1925, 84). У предавању “Југословенска држава и њен однос према проблемима источног питања”, одржаном у Виљемстауну 1922. године, он говори, поред осталог, и о “претензијама Бугарске да допре до Егејског мора и Македоније, на шта Србија и Грчка нису гледале са симпатијама” (Оставштина Пупина у Библиотеци Батлер Универзитета Колумбија, кутија 1, нерегистровано; Јончић К., 1985).

Данас је сасвим јасно од колико је великог значаја био његов допринос успостављању граница Југославије. Међутим, после првог светског рата, иако се о томе знало у круговима српских и других политичара, у јавности је то заташкавано. На пример, Пашић је у свом писму Стојану Протићу, председнику владе Државе СХС, у то време писао из Париза: “Пупин нам чини велике услуге тиме што познаје Американце и што зна какви су њихови погледи и на шта највише обраћају пажњу. Штета што га раније нисмо познавали... Пупин ће скоро доћи у Србију... Чека да се нађе овде за време кад се буде решавало о исправци наше границе спрам Бугарске”. У писму Миливоју Матићу у Новом Саду Пупин пише: “Пре Вас се врло мало писало о Југославији и моме раду на париској Мировној конференцији. Мој рад на тој конференцији много је боље познат Американцима него Југословенима, мада се пок. Пашић о њему врло похвално изражава у његовим писмима, пок. Стојану Протићу. Не

знам зашто су Југословени, а нарочито Срби, о њему ћутали? А и оно што се спомињало, било је више пута чиста измишљотина. Тако се, на пример, 1919. године пронео глас међу ђацима на београдском универзитету да сам ја био противан југословенском уједињењу и то је претило да ме доведе у врло непријатан положај. Чим сам стигао на Мировну конференцију у Паризу, осетио сам да су већи број југословенских делегата у Паризу били лоше расположени према мени зато што су били противни Пашићу, који ме је позвао да дођем у Париз. Да није било Рибаржа и других словеначких делегата у Паризу, ни Словенци неби никад дознали да сам им ја, у последњем часу, избавио Блед и бледски троугао с Триглавом” (Архив Матице Српске у Новом Саду, рукопис, бр. 22024). Разлози том заташкавању били су разумљиви –“ успехе у паризу Пашић и други политичари приписивали су себи, да би стицали поене у страначкој јагми око власти. Разочаран у такав однос, и неупућен у његову суштину, Пупин се непосредно пред смрт 14. децембра 1934. године и сам питао – који су томе разлози?” (Јончић К., 1985).

Истина, Пупин је за живота добио извесна признања за свој патриотски рад - одликовање Белог орла од краља Александра (1930); почасни грађанин Великог Бечкерека (1921) и Бледа (1921).

Пупин је и касније наставио да се интересује за збивања у свом старом завичају и да пружа подршке разним акцијама. Одмах по повратку у САД учествовао је, марта 1920., у акцији коју је водило Југословенско републиканско удружење на челу са Едбином Кристаном. Како је и даље било отворено питање граница са Италијом дуж Јадранског мора, тзв. “јадранско питање”, представници једанаест исељеничких организација поднели су апел председнику и народу САД у одбрани југословенског народа. Апел је потписао и Пупин заједно са другима (ССИП, Архива МИП, док. бр. 6161; о истом: Чизмић И., 1974). Такође се залагао да Србија добије ратну одштету или повољан кредит. Посебно је много улагао од свог иметка за развој културе, образовања и науке: за стварање фондова за школовање ученика средњих школа; за помоћ научницима, књижевницима и сликарима; за публикације о српским културним споменицима; за подизање огледне пољопривредне школе у Идвору и стипендирање ученика пољопривредних школа, за библиотеке (Архив Србије, документација: “Тестамент М. И. Пупина”).

Закључак

Михаило Пупин је у себи ускладио два животна циља – "амерички сан" о успеху и богатству и "национални идеал" о слободи. Био је амерички држављанин и грађанин света, али је као Србин помно учествовао у свим збивањима у вези са ослобођењем и уједињењем српских земаља. У свом писму М. Јевтићу Пупин је у облику филозофске мисли објаснио како је успео да у себи целог живота усаглашава или "усклађује" велика осећања припадности, љубави и дужности – да истовремено буде и Србин и добар Американац и грађанин света: "Ми Срби који смо на страни и успели да привучемо пажњу страног света на себе, треба да говоримо о нашем народу кад год нам се за то укаже прилика... Ко се поноси својим селом, породицом и својим народом, тај је на добром путу да се цео свет поноси њиме, јер ништа није узвишеније од човекове љубави према свему ономе што сачињава његов народ". То Пупиново гледиште одражава сву дубину и сложеност његовог односа према "националном раду" и открива значај представљања Србије и српског народа у свету. Пупин и Цвијић су се нашли заједно на путу ка том циљу.

Чини се да је тајна Пупиновог успеха на различитим пољима као што су наука, проналазаштво, дипломатија, књижевност, у животној филозофији коју можемо дефинисати као *усаглашавање*. Наиме, у аутобиографији је написао да га је још у

детинству, на пашњаку у Идвору, највише занимало усаглашавање или "штимовање" гајди српског гајдаша. Касније, у Америци, радио је на подешавању електричних кола које је назвао "електричним саглашавањем", а тај израз је касније био прихваћен у бежичној телеграфији. Међу нашим исељеништвом у Америци радио је на усаглашавању националних и демократских идеала, а на Париској мировној конференцији – на усаглашавању ставова делегација. Пупин је имао слуха за "усаглашавање" како у научном тако и у "националном" раду.

Иако су са данашње временске дистанце ставови Михајла Пупина имали извесну дозу српског идеализма и иреализма, остаје чињеница да је он крупна историјска личност којој трајно дугују не само Срби већ у истој мери Хрвати и Словенци, за крупан допринос у остварењу својих виталних националних циљева. На жалост, када је дошло до несугласја међу њима, није више било великог "земљака" са слухом за "усаглашавање", какав је био Пупин, и версајска творевина на Балкану је доживела катастрофу.

ЛИТЕРАТУРА

- Архив Матице Српске у Новом Саду, рукопис, бр. 22024
 Baker R. S. (1945): **American Chronicle**. New York.
 Булајић М. (1985): **Допринос Михајла Пупина у стварању југословенске државе**. Зборник радова научног скупа: Живот и дело Михајла Идворског Пупина, Нови Сад-Идвор 1979, Нови Сад.
 Извештај Главног одбора Савеза сједињених Срба "Слога", Лос Анђелес, 1920.
 Грчић М. (2000): **Политичка географија**, Географски факултет, Београд.
 Јевтић М. (1932): **Михајло Пупин на Мировној Конференцији**. Летопис Матице српске, Књ. 331, св.1-3. Нови Сад.
 Јевтић М.(1930): **Шта ми дугујемо Америци**. Банатски гласник, , 14. XI 1930, бр. 41. Нови Бечкерек.
 Јончић К. (1985): **Михајло Пупин и национално питање**. Зборник радова научног скупа: Живот и дело Михајла Идворског Пупина, Нови Сад-Идвор 1979, Нови Сад.
 Klemenčić M., Klemenčić V. (1985): **Uloga M. I. Pupina u borbi za jugoslovenske granice posle Prvog svetskog rata**. Зборник радова научног скупа "Живот и дело Михајла Идворског Пупина", Нови Сад – Идвор, 1979, Нови Сад.
 Lederer I. (1963): **Yugoslavia at Paris Peace Conference, A Study in frontiermaking**. New Haven and London, Yale University Press.
 Лозанић-Фротингхам Ј., (1970): **Добротворна мисија за Србију у I св. рату – писма из Америке и Канаде 1915-1920**. Писма прикупила и средила Анка Гођевац – Суботић. Удружење носилаца Албанске споменице, Београд. Издање на енглеском: Frothingham, Helen Losanitch "Mission for Serbia", Letters from America and Canada 1915-1920. Edited by matilda Spence Rowland. New York: Walker, 1970.
 Митровић А. (1985): **Михајло Пупин на конференцији мира у Паризу 1919**. Зборник радова научног скупа: Живот и дело Михајла Идворског Пупина, Нови Сад-Идвор 1979, Нови Сад.
 Митровић А. (1975): **Разграничење Југославије са Мађарском и Румунијом 1919-1920**. Институт за изучавање историје Војводине, Монографије, књ. 11, Нови Сад.
 Матић М. (1934): **Седмдесетогодишњица Михајла Пупина**, Летопис Матице српске, Књ. 341, св.2, Нови Сад.
New York Times, 21. X 1912, 1
 Оставштина Пупина у Библиотеци Батлер Универзитета Колумбија, кутија 1, нерегистровано; Јончић К., 1985 исто
 Пупин М. (1979): **Од пашњака до научењака**. Велики Бечкерек, 1929; Београд,. (Наслов оригинала: Pupin M., From Immigrant to inventor. New York: C. Scribner-s Sons, 1923, 396 p.).
 Slavić M., (1935): **Prekomurske meje v diplomaciji**. Slovenska krajina, Zbornik ob 15-letnici osvobojenja, uredil Vilko novak, Baltinci.
 Српски народни илустровани календар Српска Црква (1925): **Највеће звоно на Балкану**. Прилог професора Михаила Пупина (белешка о звону у цркви Св. Климента у Охриду).
 ССИП, Архива МИП, док. бр. 6161; о истом: Чизмић И., 1974
 Хаџи-Павловић П. (1935): **Михајло Пупин међу Србима у Америци**. Технички лист, Загреб.
 Цвијић Ј. (1924): **Говор на свечаном скупу Академије наука 6. марта 1924**. Српски књижевни гласник, 16. марта, Београд.
 Čizmić I. (1974): **Jugoslovenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje Jugoslovenske države 1918**. Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb.

MIRKO GRČIĆ
RAJKO GNJATO

S u m m a r y

THE ROLE OF MICHAEL PUPIN IN SOLVING OF SERBIAN NATIONAL QUESTION

This paper shows the role of M. I. Pupin in the solve of serbian national question and the struggle for the Yugoslav borders after World War I. He had a personal reputation as leader of about 410.000 Yugoslav imigrants in USA in this time (Serbs, Slovenians, Croatians), and as a big inventor. Pupin then acted both as a Yugoslav patriot and an American citizen. It is undisputable that Pupin put in a great effort and that he improved the copmmunication between the Yugoslav and American delegation through his personal connections, that he helped create, through his friends among the american experts and his contacts with some delegates, a better understanding of the Yugoslav stand by the American delegation. Pupin pleaded for Yugoslav border as as early as before World War I, since he was a member of the Yugoslav section in London, having as one of his principal tasks the struggle against the Italian aspirations to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes at the Peace Treaty helped a lot in the struggle for Banat. Pupin sent memorandum (19. April 1919.), to prezident Wilson through the American experts, reffering to the Yugoslav border with Italy. Pupin's intervention preserved Bled and Slovenian coast for Yugoslavia. Pupin was take a share in solving of the Koruska question (Slovenia-Austria), and border questions between Croatia and Hungary.